

ПОКЛИКАННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

CALLING AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON: STRUCTURAL CHARACTERISTICS CALLING

У статті розглянуто теоретичне обґрунтування структурної моделі покликання, яка розроблена на основі аналізу класичних та сучасних підходів до розуміння змістовного наповнення поняття «покликання». Запропоновано трикомпонентну структуру моделі покликання, яка охоплює мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та інструментальний компоненти. У свою чергу, кожен з компонентів представлений основними та додатковими складовими, що обумовлено необхідністю показати поєднання сталості і динамічності у структурі покликання кожної людини. Такий підхід до формування структурної моделі покликання дав можливість поєднати різні характеристики покликання, запропоновані науковцями з відмінними поглядами на зміст цього феномену. Це буде сприяти уникненню односторонності у вивченні покликання і допоможе розширити вектор досліджень цього феномену. Мотиваційно-ціннісний компонент охоплює дві основні складові – спрямованість та ціннісні орієнтації, а також одну додаткову складову – схильності. У статті додатково проведено аналіз необхідності надання різної ролі мотиваційним складовим спрямованості і схильності у структурній моделі покликання. Емоційно-вольовий компонент представлений також двома основними складовими – пристрасть і вольові якості, і додатковою складовою – «оптимальні переживання». Аргументовано необхідність врахування «оптимальних переживань» у якості складової покликання, з урахуванням особливостей тривимірної комбінаторної моделі переживань у діяльності. Інструментальний компонент складається з однієї основної складової – досвід, та однієї додаткової – здібності. Кожна запропонована складова отримала своє теоретичне обґрунтування, а ряд складових має емпіричне підтвердження доцільності їх виокремлення. Представлена трикомпонентна структурна модель покликання закладає підґрунтя для її емпіричної перевірки, а також подальших досліджень стосовно умов, які сприятимуть усвідомленню та реалізації покликання.

Ключові слова: покликання, особистість, структурна модель, спрямованість, ціннісні орієнтації, схильність, «оптимальні пережи-

вання», пристрасть, вольові якості, досвід, здібності.

The article considers the theoretical substantiation of the structural model of calling, developed on the basis of the analysis of classical and modern approaches to understanding the content of the concept of «calling». A three-component structure of the calling model is proposed, which includes motivational-value, emotional-volitional and instrumental components. In its turn, each of the components is represented by the main and additional components, due to the need to show a combination of sustainability and dynamism in the structure of each person's calling. Such approach to the formation of a structural model of calling has made it possible to combine different characteristics of calling, proposed by scientists with different views on the content of this phenomenon. This will help to avoid lopsidedness in the study of vocations and will help expand the vector of research on this phenomenon. Motivational and value component covers two main components—orientation and value-based orientations, as well as one additional component—inclinations. The article additionally analyzes the need to give a different role to the motivational components of orientation and inclination in the structural model of calling. The emotional-volitional component is also represented by two main components—passion and volitional qualities, and an additional component—“optimal experiences”. The necessity of taking into account “optimal experiences” as a component of the calling is argued, taking into account the peculiarities of the three-dimensional combinatorial model of experiences in activities. The instrumental component consists of one main component—experience, and one additional—abilities. Each of the proposed components has received its theoretical justification, and a number of components have empirical evidence of the feasibility of their separation. The presented three-component structural model of the calling lays the foundation for its empirical verification, as well as further research on the conditions that will contribute to the awareness and realization of the calling.

Key words: calling, personality, structural model, orientation, value-based orientations, inclination, “optimal experiences”, passion, volitional qualities, experience, abilities.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.38.18>

Міщенко-Дрючило В.М.

аспірантка

Київський університет

імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час зарубіжні та українські науковці все частіше обирають феномен покликання як об'єкт наукового пізнання. Його структурні компоненти, умови та наслідки усвідомлення і реалізації, функції досліджуються на теоретичному і емпіричному рівнях. Проте, головна мета науковців з різних частин світу – створити єдину концепцію покликання, яка б дала уніфіковане розуміння проблемних аспектів цього феномену. Для

вирішення вказаного завдання науковці обирають різні шляхи. Наразі можна виокремити три основні тенденції дослідження покликання, які притаманні зарубіжним науковцям. Перша – це розробка авторської теоретичної конструкції покликання та діагностичного інструментарію, який відповідає обраним теоретичним положенням. Представниками такої тенденції дослідження є науковці В. J. Dik, R. D. Duffy, B. M. Eldridge [1] та S. Dobrow та J. Tosti-Kharas [2]. Друга – аналіз наявних наукових доробків

та формування на основі цього компонентного наповнення покликання, а також емпірична перевірка доцільності виокремлення запропонованих компонентів. Слідують такі тенденції науковці А. Е. Abele та Т. Hagmaier [3] та М. Vianello, А. D. Rosa, Р. Anselmi та Е. М. Gallian [5]. Третя – проведення емпіричних досліджень без вироблення авторського бачення структурного наповнення покликання, що дає можливість побачити реальні позиції респондентів щодо цього феномену без обмеження баченням науковців. Таку тенденцію для дослідження підтримує науковиця П. М. Белоборова [6]. До третьої тенденції також можна віднести проведення теоретичних досліджень, в основі яких аналіз і синтез наукових доробків з метою систематизації наявних знань щодо покликання і формування основних ідей, які в подальшому матимуть теоретичну та емпіричну розробку. Представниками такої тенденції виступають Е. Laguda, К. Ogunyemi та Е. Ohu [4].

Щодо українських науковців, то подібних тенденцій дослідження покликання виокремити неможливо, оскільки якісних наукових доробків наразі є небагато. Зазвичай українські науковці визначаються з основним вектором дослідження покликання крізь певну теоретичну призму. Наприклад, науковець Є. І. Мулярчук обирає філософсько-етичну призму для теоретичного дослідження покликання і проводить глибинні інтерв'ю з студентами та педагогами для емпіричного доповнення власних теоретичних припущень [18]. С. М. Стефурак та Н. М. Когутяк обрали за основу теоретичні положення когнітивно-поведінкової психології та запропонували діагностичні критерії для покликання, а також шість механізмів формування покликання [27]. Науковиця С. П. Тищенко звертається до юнгіанської теорії і досліджує взаємозв'язок покликання та обдарованості, а об'єктом вивчення стають обдаровані діти дошкільного віку та раннього отроцтва [28]. Наукові доробки Л. Г. Перетятко та М. М. Тесленко не охоплюють конкретного теоретичного напрямку, проте, прослідковується успішне використання біографічних методик для дослідження професійного покликання [20]. Для науковця А. В. Массанова об'єктом дослідження стали психологічні бар'єри у професійному самовизначенні особистості, а сам феномен покликання теоретично та емпірично досліджувався як умова подолання таких бар'єрів [17].

Зазначений масив наукових доробків стосовно покликання з одного боку вказує на актуальність проблематики покликання серед науковців, а з іншого боку показує необхідність вироблення єдиних векторів руху для емпіричного дослідження феномену покликання. Вироблення таких векторів неможливо без

ґрунтовної теоретичної бази, яка наразі також розробляється без чіткої систематизації наявних знань. Тому вважаємо за доцільне приділити увагу теоретичному аспекту дослідження покликання, а саме розробці його структурної моделі, яка повинна врахувати та синтезувати наявні теоретичні наукові надбання. При цьому авторське бачення такої моделі не буде обмежено конкретним теоретичним підходом, а дасть змогу виокремити ті компоненти, які в тій чи іншій мірі вже вивчалися науковцями.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури щодо покликання показує, що науковці зазначають діяльність як важливу складову цього феномену, але доповнюють його мотиваційними, емоційними, вольовими чи когнітивними компонентами. При цьому єдності і в складових запропонованих компонентів не спостерігається, наприклад для мотиваційного компоненту характерно виокремлення потягу, схильності, інтересу, настановлення, спрямованості. Проте, не враховується змістовне наповнення даних понять і їхнє співвідношення, що призводить до штучного розширення складових мотиваційного компоненту. Тому проаналізувавши позиції як українських, так і зарубіжних науковців, було вирішено виокремити три компоненти структурної моделі покликання – мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та інструментальний. Такий підхід до виокремлення компонентів покликання дає змогу максимально охопити всі характеристики цього феномену і не зміщувати вектор його вивчення на одному якомусь аспекті.

Для мотиваційно-ціннісного компоненту характерне виокремлення двох основних складових – спрямованість та ціннісні орієнтації людини, а також однієї додаткової – схильність. Емоційно-вольовий компонент складається з основних складових – пристрасть та вольові якості, а також додаткової складової – «оптимальні переживання». Інструментальний компонент також складається з основної складової, що охоплює досвід, а також додаткової – здібності. У рамках запропонованих компонентів виокремлено основні та додаткові складові. Подібне обумовлено необхідністю показати, що покликання характеризується як стала конструкція, для якої необхідна наявність основних складових. Додаткові складові в структурі покликання не мають обов'язкового характеру, але показують його динамічність. З практичної точки зору такі додаткові складові можуть проявлятися у людей, які вважають, що усвідомили і реалізують своє покликання, але подібне не характерно для всіх людей, які мають покликання. Виокремлення додаткових складових обумовлене скоріше практичною необхідністю, оскільки їхнє виявлення та наявність може стати для людини, на етапі усвідом-

лення покликання, показником, що обрана нею діяльність потенційно може бути покликанням.

Тепер перейдемо до детального аналізу кожного компоненту структурної моделі покликання та їхніх складових. Для початку охарактеризуємо мотиваційно-ціннісний компонент, який відображає важливість мотиваційної та ціннісної сфери особистості для усвідомлення та реалізації покликання. До основних складових цього компоненту відносимо спрямованість, а за основу теоретичного розуміння цього мотиваційного утворення обираємо позицію Є. П. Ільїна, який, проаналізувавши різні погляди науковців стосовно спрямованості, виокремив наступні її характеристики. По-перше, спрямованість розглядається як сукупність чи система мотиваційних утворень чи явищ. По-друге, вказана система мотивів і мотиваційних утворень характеризується стійкістю і домінантністю. По-третє, ця система визначає напрямок поведінки та діяльності людини і в результаті визначає образ людини в соціумі [9]. Такі характеристики спрямованості вказують на те, що обрана діяльність у рамках покликання має для людини важливе значення і це підкріплюється стійкою системою мотиваційних утворень. Тому зустрівшись з внутрішніми чи зовнішніми перешкодами, людина не зможе легко відмовитися від такої діяльності. Більше того, вона буде намагатися ефективно долати ці перешкоди, якщо ж подібне не буде можливим, людина зможе відстрочити заняття обраною діяльністю до настання сприятливих умов її реалізації і продовжить втілення задумів і планів стосовно такої діяльності через певний час. Отже, високий рівень мотивації щодо реалізації обраної діяльності якраз і слугує важливим показником наявності в людини покликання. Закцентуємо увагу, що в рамках покликання важлива наявність не одного якогось мотиваційного утворення, наприклад лише потягу, інтересу чи схильності, а це повинна бути стійка система таких утворень, які і проявляються у спрямованості людини.

Спрямованість виокремлюється К. К. Платоновим як одна із підструктур структури особистості, яка формується шляхом виховання і охоплює наступні форми – потяги, бажання, інтереси, схильність, ідеали, світобачення та переконання [21]. При цьому розгляд покликання крізь призму потягу чи схильності можна зустріти в українських словниках [26, с. 30; 7, с. 1026]. У словнику К. К. Платонова покликання розглядається як «властивість особистості, яка формується на основі інтересу до певної діяльності, прагненні виконувати її і прояв здібностей до неї» [22, с. 101]. На основі цього визначення український науковець А. В. Масанов приходить до висновку, що до структури покликання, як властивості особистості, вхо-

дить інтерес, схильність і здатність до діяльності (зауважимо, що в оригіналі у словнику К. К. Платонова застосовується слово «способність» [22, с. 101], а А. В. Масанов у своєму науковому доробку використовує слово-переклад «здатність» [16, с. 169]). Таким чином, спостерігаємо використання ряду форм спрямованості як складових структури покликання або як понять, за допомогою яких відбувається тлумачення поняття «покликання». Подібне може наштовхнути на думку, що потяги, інтереси чи схильності варто розглядати як окремі складові моделі покликання, проте такий підхід вказує лише на знецінення змістовного наповнення феномену і дозволить визначати велику кількість видів діяльності, до якої людина має потяг, інтерес чи схильність, а разом і здібності, як покликання. Тому важливо зосереджуватися на таких складових, які дозволять окреслити чіткі рамки феномену покликання і не будуть призводити до штучного звуження або розширення його змісту. У зв'язку з цим було виокремлено лише схильність як одну із додаткових складових структурної моделі покликання, яка не має обов'язкового характеру, але може слугувати для людини показником того, що певна діяльність потенційно може стати покликанням.

Для початку розглянемо відмінність спрямованості і схильності, яка криється не тільки в тому, що схильності можуть виступати однією із форм спрямованості. Так, Є. П. Ільїн вказує, що схильність може бути стійким вектором вибору діяльності, а обрана відповідно до схильності діяльність носить особистісно значущий характер, займає важливе місце серед системи цінностей людини і сприяє формуванню її спрямованості [9]. Обрана таким чином діяльність дійсно може стати для людини покликанням, враховуючи роль впливу на цінності і спрямованість, але це лише потенційна можливість. Є. П. Ільїн зазначає, що схильність, як спонукання до діяльності, відповідає змісту такої діяльності і у випадку вдалого вибору діяльності може перерости у стійкий інтерес [9, с. 161]. Тут важливий момент можливості переростання схильності в інтерес, що вже дає підстави вважати схильність лише початковим показником потенційної можливості визнати обрану діяльність покликанням. Тепер важливо розглянути схильність і інтерес крізь призму покликання, а саме з урахуванням того, що діяльність за покликанням повинна носити довгостроковий характер. Як у такому випадку бути з можливістю втрати схильності чи інтересу до певної діяльності, наприклад через неправильне навчання, а можлива і ситуація появи сильнішого інтересу до іншої діяльності, ніж до тої, до якої виник інтерес раніше [12]. Сьогодні людина має схильність до однієї діяльності, а через деякий час з'явиться схиль-

ність до іншої – і що тоді змусить людину опиратися перешкодам на шляху до реалізації покликання? Тому важливо говорити про таку систему мотиваційних утворень, які в своїй сукупності дозволили б не тільки реалізувати діяльність за покликанням, а й приймати можливі негативні наслідки такої реалізації, долати суб'єктивні та об'єктивні перешкоди.

Довгостроковий характер покликання якраз і потребує обрання у якості основної складової структурної моделі такий вид мотиваційного утворення, який дозволить не просто зацікавитися діяльністю і виконувати її протягом певного часу, а ще й чинити опір перешкодам і долати тимчасові спокуси зайнятися іншим видом діяльності, який може бути наразі популярним чи високооплачуваним. Таким мотиваційним утворенням якраз і виступає спрямованість. Щодо схильності до певної діяльності, то вона може стати першим показником того, що така діяльність потенційно в подальшому може стати покликанням, але це лише потенційна можливість, що і змушує схильність вважати лише додатковою складовою структурної моделі покликання.

Ще однією основною складовою мотиваційно-ціннісного компоненту виступають ціннісні орієнтації. Для початку варто визначитися, чому у якості складової використовуються власне ціннісні орієнтації, а не цінності. Розпочнемо з визначення ціннісних орієнтацій, а саме «відображення в свідомості людини цінностей, які визнаються нею у якості стратегічних життєвих цілей і суспільних світоглядних орієнтирів» [13]. Тут також зазначається, що поняття «ціннісні орієнтації» було введено в соціальну психологію як аналог поняття «цінності», що використовується у філософії. Проте, відмінності цих понять можна зрозуміти, звернувшись до безпосереднього тлумачення поняття «цінності». Так, «цінністю» пропонується розуміти поняття, яке позначає об'єкти, явища, їх властивості та ідеї, які втілюють суспільні ідеали, і які можна вважати еталоном належного. При цьому виокремлюють три форми існування цінностей, одна з яких – особистісні цінності, тобто ті соціальні цінності, які проходять фільтрацію крізь індивідуальну життєдіяльність людини і в результаті стаються частиною психологічної структури особистості. Такі особистісні цінності стають джерелом мотивації поведінки людини і для них характерна висока усвідомленість, тому у свідомості людини вони відображаються у вигляді ціннісних орієнтацій. Останні стають для людини важливим фактором регулювання відносин між людьми і поведінки людини безпосередньо [25]. У рамках розгляду питання структури покликання доцільно виокремлювати як одну із її складових власне ціннісні орієнтації. Тобто принциповим для покликання є не вся сукупність цінностей,

з якими може бути дотична людина, але лише та їх частина, яка пройшла фільтрацію крізь особистий досвід людини у процесі соціалізації і викристалізувалася у певну систему. Така усвідомлена система особистісних (індивідуальних) цінностей стає для людини важливим підґрунтям для усвідомлення нею свого покликання, а також його реалізації. Важливу роль знову ж таки відіграє довгостроковий характер покликання, який може підкріплюватися поєднанням спрямованості і ціннісних орієнтацій.

Емоційно-вольовий компонент охоплює основні складові – пристрасть та вольові якості, а також додаткову складову – «оптимальні переживання». Для початку зосередимося на емоційному компоненті, який повинен охоплювати переживання, які виникають у людини щодо діяльності, яка обрана у якості покликання. По-перше, опираючись на основи диференціально-психологічної концепції структури емоційної сфери людини Є. П. Ільїна, переживання виступає лише як один з компонентів емоційного реагування поряд з фізіологічним і експресивним компонентами [11]. По-друге, переживання проявляється у різних емоційних явищах (наприклад, емоційний тон, емоції, почуття), а у рамках моделі покликання необхідне чітке окреслення того емоційного явища, яке буде характеризувати покликання. Тому у якості такого емоційного явища було обрано пристрасть, що обумовлюється її характерними ознаками, а також емпірично обґрунтованою позицією зарубіжних науковців. Так, науковці M. Vianello, A. D. Rosa, P. Anselmi та E. M. Gallian виокремлюють пристрасть у якості одного із семи аспектів покликання [5]. Науковці S. Dobrow та J. Tosti-Kharas обирають пристрасть у якості основного поняття, крізь призму якого дослідники тлумачать покликання і пропонують його авторське визначення, а також на основі цього визначення розробили шкалу вимірювання покликання [2]. У рамках запропонованої структурної моделі покликання пристрасть необхідно розглядати як ступінь вираженості почуттів [11, с. 292]. У свою чергу, почуття розуміються як найглибший рівень переживань людиною ставлення до себе, подій та явищ, інших людей і предметів [8; 24]. У рамках структурної моделі покликання пристрасть відображає переживання, які характеризуються значною інтенсивністю (силою) та тривалістю. І саме ці параметри вказують на особливість покликання стосовно емоційної сфери людини – переживання повинні настільки захопити людину, щоб вона прагнула реалізувати своє покликання, а під час реалізації переживання повинні підштовхувати людину до постійного руху, незважаючи на перешкоди та поразки.

Поряд з пристрастю використовуємо ще і поняття «оптимальні переживання». Їхній

аналіз варто розпочати з ідей М. Чиксентмігаї стосовно «потіку». «Потік» розуміється як такий стан, при якому людина занурюється у певну діяльність, максимально концентруючи на ній свою увагу; її уміння відповідають поставленим цілям, які мають чіткий характер; а також є можливість отримувати зворотний зв'язок стосовно успішності у здійсненні діяльності. При цьому людина переживає такі переживання, до яких хочеться повертатися знову і знову, тому можливі труднощі і перешкоди не можуть зупинити людину у реалізації запланованої діяльності. «Потік» і розуміється як «оптимальне переживання», головна ціль якого криється в самому переживанні [29]. Це загальна характеристика потокового стану або «оптимальних переживань», яка вже дозволяє побачити дотичність цих понять з покликання. Проте, може викликати сумнів використання «оптимальних переживань» у якості додаткової складової саме емоційного компоненту моделі покликання, оскільки для таких переживань характерна наявність і афективної складової (почуття задоволеності), і мотиваційної (наявність бажання продовжити переживання) і когнітивної (особливості концентрації на діяльності) [23]. Ця сукупність складових, які і слугують характерними ознаками потокового стану, вказують на особливості формування такого переживання, але фінальною точкою, яка і змушує людину повертатися до цього стану, якраз і є переживання. Тому вважаємо за доцільне відносити такі «оптимальні переживання» до емоційного компоненту структурної моделі покликання. По-друге, описання характерних ознак «оптимального переживання» все ж таки вказує на їхню суб'єктивність, тому необхідно виокремити чіткі критерії, які допоможуть людині розпізнати такі переживання і відрізнити їх від інших переживань. У даному випадку необхідно звернутися до тривимірної комбінаторної моделі переживань у діяльності, яка ґрунтується на ідеях «оптимального переживання» і була розроблена під час обговорень Д. А. Леонтєва, М. Чиксентмігаї та Дж. Накамури у 2006-2007 роках. Відповідно до цієї моделі переживання, які пов'язані з діяльністю, охоплюють три складові – зусилля, задоволення і сенс. Переживання зусилля вказує на результативність діяльності і означає, що результат діяльності може використовуватися як самою людиною, так і іншими людьми. Переживання задоволення означає максимальність позитивних емоцій, які людина переживає під час діяльності, а переживання сенсу вказує на діяльність, яка пов'язана з широкими перспективами, тобто вона включається в контекст життя не тільки людини, але і інших людей та суспільства в цілому. Вказані три складові можуть поєднуватися

різними способами і слугувати показниками інших переживань, наприклад задоволення і сенс вказують на переживання радості, сенс і зусилля – переживання відповідальності, зусилля і задоволення – переживання потоку (насолюди). І тільки поєднання всіх трьох складових утворює «оптимальні переживання». Вказана теоретична тривимірна комбінаторна модель переживань у діяльності обрана за основу для «Методики діагностики переживань у діяльності 2012-2013 рр.». [15]

Отже, наявність теоретично та емпірично обґрунтованих критеріїв «оптимальних переживань» дає підстави використовувати їх у якості складової структурної моделі покликання. Однак зауважимо, що пристрасть виступає обов'язковою складовою моделі покликання, тобто кожна людина, яка усвідомила та реалізує покликання повинна відчувати пристрасть до обраної діяльності. Щодо «оптимальних переживань», то їм виділяємо додаткову роль. Це обумовлено тим, що подібні «оптимальні переживання» у процесі усвідомлення та реалізації покликання людина може не пережити або ж може не розпізнати. Якщо людина розуміє специфіку «оптимальних переживань», вони можуть слугувати показником наявності покликання, якщо ж ні – це не буде впливати на загальну структуру покликання конкретної людини.

Виокремлення вольового компоненту у структурі покликання не є новим, проте для сучасних тлумачень цього феномену акцент на волю та вольові якості не характерний. Однак, про волю як один із важливих факторів, який впливає на формування покликання можна зустріти в науковому доробку Н. Н. Ланіна. Науковець ставить волю в один ряд з потребами, інтересами, мисленням і діяльністю і вказує, що всі ці фактори у своїй сукупності вносять «вклад» у покликання [14, с. 80]. Вважаємо за доцільне у якості основної складової структури покликання виокремлювати не волю людини як психічний процес, а безпосередньо вольові якості, які притаманні людині та впливають на усвідомлення та реалізацію покликання. Вольові якості можна розуміти як такі психічні утворення, які мають відносно стійкий характер та не залежать від конкретної ситуації, а також підтверджують досягнутий людиною рівень свідомої саморегуляції поведінки [8]. За основу розуміння сутності вольових якостей обираємо позицію Є. П. Ільїна, який розглядає вольові якості як «фенотипічну характеристику наявних можливостей людини, як сплав вродженого і набутого» [10, с. 148]. Тому науковець пропонує виокремлювати у якості компонентів вольових якостей – здібності, які обумовлюються задатками (вони є вродженим компонентом) та досвід людини, який пов'язаний зі самостимуляцією, сформований мотив

досягнення та вольову установку, яка змушує людину боротися з труднощами (як набутий компонент) [10, с. 148-149]. Такий підхід вказує на необхідність врахування у однаковій мірі як вродженого, так і набутого, і кризь призму покликання дає людині шанс, за допомогою набутого компоненту, сформувати такі вольові якості, які дозволять досягати бажаних результатів під час реалізації покликання. Додатково Є. П. Ільїн пропонує вертикальну структуру вольової якості – за основу беруться природні задатки, на них накладаються вольові зусилля, а над ними – особистісні та соціальні фактори, що охоплюють мотиваційну сферу людини. Як наслідок, від того наскільки людина розвинена в моральному плані і залежить ступінь проявлення вольової якості. [10, с. 152] Виокремлення особистісного та соціального факторів у якості заключного третього компоненту у структурі вольової якості вказує на їх пріоритетне, але не єдине значення. Це змушує при усвідомленні та реалізації покликання враховувати, що є ряд вольових якостей, які в більшій мірі залежать від природних задатків і відповідно вплинути на проявлення таких вольових якостей буде тяжче. Особливо це стосується видів діяльності, де такі вольові якості відіграють важливу роль для досягнення бажаного результату. І тут важливо знати про свої можливості, щоб зрозуміти у якій мірі можлива компенсація відсутності достатнього рівня прояву конкретної вольової якості і чи взагалі така компенсація можлива. Отже, вольові якості у рамках покликання слугують показником того, що людина має потенційну можливість подолати труднощі на шляху реалізації покликання і досягти такого результату діяльності, який буде задовольняти людину. Уникнення виокремлення вольових якостей у якості складової моделі покликання вказує на незавершеність такої моделі, особливо враховуючи вродженно-набутий характер вольових якостей.

Інструментальний компонент отримав свою назву за аналогією з запропонованою Р. С. Немовим назвою інструментальної групи якостей особистості. Ця група охоплює ті якості, яким людина надає перевагу як засобам досягнення цілей чи задоволення потреб [19, с. 125-126]. У випадку покликання, інструментальний компонент аналогічно відображає ті складові, які стають чи можуть стати ефективними засобами реалізації покликання, тобто є потенційними ресурсами людини. Тому до основної складової інструментального компоненту відносимо досвід, а до додаткової складової – здібності.

Говорячи про досвід, необхідно звернутися до структури особистості запропонованої К. К. Платоновим. У якості однієї із підструктур науковець виокремлює досвід, який

розглядається як сукупність набутих людиною знань, умінь та навичок, і який показує підготовленість людини до професійної діяльності, а також визначає культуру людини [21]. У рамках розгляду структури феномену покликання досвід відіграє подвійну роль. По-перше, щоб людина могла говорити, що вона усвідомила чи реалізувала покликання, людина повинна взагалі знати, що таке покликання. Тобто важлива наявність знань про сам феномен покликання і його особливості. Тільки при наявності таких знань, людина зможе сказати, що вона має покликання, оскільки розуміє, що криється за цим поняттям. По-друге, необхідна наявність тріади знань, умінь та навичок, які стосуються конкретної діяльності, яку людина обирає у якості покликання. Якщо людина знає, що таке покликання як феномен, вирішує, що певна для неї діяльність є покликанням, але при цьому робить це лише на основі поверхневої інформації про діяльність, наприклад прочитавши про певну професію з різних ресурсів чи поспілкувавшись з представником такої професії, то говорити про наявність покликання у людини неможливо. У даному випадку можна говорити про інтерес, але як про повноцінно сформований психологічний конструкт покликання мова не йде. Щоб людина могла сказати, що вона усвідомила і реалізує покликання, необхідно мати певний досвід, який стосується такої діяльності. У даному випадку не йдеться про чіткий показник досвіду, за наявності якого можна говорити про покликання. Людина може мати значний досвід у певній сфері діяльності і навіть вважатись професіоналом, але для неї самої така діяльність не буде покликанням. Важлива суб'єктивна оцінка людиною такого досвіду і його поєднання з іншими складовими покликання (спрямованість, ціннісні орієнтації, вольові якості, переживання). Проте, досвід стосовно конкретної діяльності все-таки потрібен, бо тільки він дасть змогу людині оцінити свою мотивацію та переживання стосовно такої діяльності.

Здібності розглядаємо як одну із складових покликання [22, с. 101], однак у рамках запропонованої моделі покликання, пропонуємо здібності виокремлювати у якості додаткової складової. За основу теоретичного розуміння цього поняття наведемо поширене в науковій літературі визначення здібностей як індивідуально-психологічних особливостей (властивостей) людини, які виступають умовою успішного виконання певної діяльності і відповідають вимогам такої діяльності [8; 24]. Таке визначення пропонується в рамках особистісно-діяльнісного підходу до розуміння здібностей і на перший погляд запропоноване змістовне наповнення цього поняття може повністю задовольнити буденне сприйняття

змісту феномену покликання. Людина повинна мати певні індивідуально-психологічні властивості, які дозволяють успішно виконувати обрану нею у якості покликання діяльність, а якщо ще додати наявність схильності до такої діяльності, тоді модель покликання може видатися завершеною. Виникає питання, яким чином вимірювати наявність таких властивостей і що розуміти під успішним виконанням діяльності з точки зору покликання (суб'єктивне трактування успішності для конкретної людини чи повинні бути певні об'єктивні показники). Відповіді на ці питання є принциповими для розуміння змісту покликання, а їх відсутність дозволяє науковцям заповнювати модель покликання складовими, які не витримують не тільки практичного, але і теоретичного обґрунтування. Проте, і нехтувати здібностями у рамках моделі покликання не буде доречним. Тому важливо критично поставитися до розуміння здібностей і врахувати інші підходи до їхнього тлумачення.

Особистісно-діяльнісний підхід до розуміння здібностей не витримує критики стосовно того, які особистісні властивості стосуються здібностей, а які ні. Також неузгодженість позицій є і стосовно того, яку роль відіграє діяльність у виникненні здібностей. [9, с. 225-232] Тому доцільно враховувати і функціонально-генетичний підхід до розуміння здібностей, який пропонує розглядати здібності як відмінності у ступені проявлення якісних сторін функцій (властивостей) у людей. До таких функцій належать перцептивні, уважні, мнемічні, інтелектуальні та рухові. Тому різниця між людьми полягає не у наявності чи відсутності таких функцій (вони апріорі проявляються у всіх здорових людей), а у тому як проявляються властивості (якісні сторони) цих функцій у кожної людини. Як наслідок, Є. П. Ільїн пропонує говорити, що немає людей без здібностей, але є люди у яких ці здібності виражені слабко [9, с. 232-234]. Генетичний аспект функціонально-генетичного підходу до розуміння здібностей вказує на їх вродженість, тобто генетичну обумовленість. Подібна позиція вказує на необов'язковість пов'язування виникнення здібностей з діяльністю. Є. П. Ільїн зазначає також, що здібності можуть проявлятися не лише в різних сферах діяльності, а й в побуті (життєдіяльності) чи грі [9, с. 239]. Важливість врахування функціонально-генетичного підходу до розуміння здібностей обумовлено потенційною можливістю помилково припускати, що наявність здібностей чи задатків гарантуватиме людині її успіх у певній сфері діяльності. Проте, як зазначає Є. П. Ільїн, здібності є лише частиною можливого успіху, необхідно також враховувати і мотивацію, вольові якості і умови соціального середовища [9, с. 240]. Тому

і у рамках покликання, врахування здібностей, як обов'язкового компоненту, не є доцільним. Здібності можуть слугувати показником, що обрана людиною діяльність потенційно може бути покликанням. До того ж необхідно враховувати поліфункціональний характер здібностей, тобто можливість одних і тих же здібностей проявлятися в різних видах діяльності [9, с. 252]. Крізь призму покликання це означає, що обравши здібності у якості показника, який підтверджує наявність покликання, може виникнути проблема – людина може вважати, що діяльність до якої в неї є здібності і є покликанням або потенційно може стати такою, а згодом зрозуміє, що ці ж здібності проявляються і в іншій діяльності і тоді доведеться змінювати покликання. Додаємо до описуваної ситуації ще наявність схильності до діяльності, до якої у людини є здібності у першому випадку, а потім людина втрачає схильність до цієї діяльності і виникає вже схильність до іншої діяльності, в якій проявляються ті ж здібності, що і у першому випадку. Ця ситуація є потенційно можливою, проте в умовах необхідності побудови якісної моделі покликання, вказує лише на ненадійність такої складової як здібності. Проте, здібності можуть слугувати додатковою складовою моделі покликання, оскільки в науковій літературі розглядається можливість пов'язування здібностей з конкретними видами діяльності, наприклад говорячи про музичну, художню чи літературну обдарованість [9, с 252].

Висновки. На основі аналізу теоретичних та емпіричних здобутків українських та зарубіжних науковців стосовно феномену покликання вдалося розробити трикомпонентну структурну модель покликання, яка охопила мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та інструментальний компоненти. У рамках представленої моделі вдалося поєднати різні погляди та підходи до змістовного наповнення покликання, що показало можливість розуміти природу покликання з поліаспектної точки зору. І хоча поліаспектний підхід до покликання не є новим, оскільки він зараз активно використовується зарубіжними дослідниками покликання, проте, у рамках нашого дослідження він дав можливість врахувати різні вектори вивчення покликання і узагальнити їх в єдину модель. Корисність запропонованої моделі має двоякий характер, по-перше, теоретично-обґрунтована модель дає підґрунтя для її емпіричного дослідження, а також теоретичного і емпіричного обґрунтування умов усвідомлення та реалізації покликання. По-друге, вказана модель може застосовуватися психологами у практичній діяльності, для допомоги усвідомленню людиною своїх особливостей, які можуть сприяти успішному усвідомленню та реалізації покликання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dik B. J., Duffy R. D. Calling and Vocation at Work. *The Counseling Psychologist*. 2007. Vol. 37, no. 3. P. 424–450. URL: <https://doi.org/10.1177/0011000008316430> (date of access: 15.06.2022).
2. Dobrow S. R., Tosti-Kharas J. Calling: the development of a scale measure. *Personnel Psychology*. 2011. Vol. 64, no. 4. P. 1001–1049. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2011.01234.x> (date of access: 15.06.2022).
3. Hagmaier T., Abele A. E. The multidimensionality of calling: Conceptualization, measurement and a bicultural perspective. *Journal of Vocational Behavior*. 2012. Vol. 81, no. 1. P. 39–51. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.04.001> (date of access: 15.06.2022).
4. Laguda E., Ogunyemi K., Olu E. From Success to Significance: Transforming Your Job into a Calling. *The Palgrave Handbook of Workplace Spirituality and Fulfillment*. Cham, 2018. P. 629–657. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-62163-0_18 (date of access: 15.06.2022).
5. Validity and measurement invariance of the Unified Multidimensional Calling Scale (UMCS): A three-wave survey study / M. Vianello et al. *PLOS ONE*. 2018. Vol. 13, no. 12. P. e0209348. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0209348> (date of access: 15.06.2022).
6. Белобородова П. М. Мотивационные и личностные предпосылки жизненного призвания : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Москва, 2019. 144 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Загальна психологія: навч. посіб. / О. П. Сергєнкова та ін. К : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
9. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург [и др.] : Питер, 2002. 508 с.
10. Ильин Е. П. Психология воли. Москва : Питер, 2000. 288 с.
11. Ильин Е. П. Эмоции и чувства : [учеб. пособие]. Санкт-Петербург [и др.] : Питер, 2001. 749 с.
12. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 701 с.
13. Краткий психологический словарь / ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 512 с.
14. Ланин Н. Н. Призвание как категория социальной философии. Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова, 2003. 163 с.
15. Леонтьев Д. А., Осин Е. Н. Диагностика переживаний в профессиональной деятельности: валидизация методики. *Организационная психология*. 2017. Т. 7. № 2. С. 30-51.
16. Массанов А. В. Покликання і психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості. *Актуал. пробл. соціології, психології, педагогіки*. 2014. 2 (23). С. 167-173.
17. Массанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2010. 407 с.
18. Мулярчук Є. І. Покликання як філософсько-етичний феномен : дис. ... д-ра філософії в галузі філософії : 09.00.07. Київ, 2020. 382 с.
19. Немов Р. С. Психологія. Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. В 3 кн. Кн. 2. Психологія образования. М. : Просвещение : ВЛАДОС, 1995. 496 с.
20. Перетятко Л. Г., Тесленко М. М. Психолого-біографічний аспект професійного покликання особистості. *Багатомірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція*. 2017. С. 222–226. URL: <http://dspace.pnu.edu.ua/handle/123456789/8017> (дата звернення: 15.06.2021).
21. Платонов К. К., Голубев Г. Г. Психология. Учебник для индустриально-пед. техникумов. Москва : Высшая школа, 1973. 256 с.
22. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : Учебн. пособ. Москва : Высшая шк., 1984. 174 с.
23. Психология состояний: учебное пособие / под ред.: А. О. Прохорова. М.: Изд-во «Когито-Центр», 2011. 624 с
24. Психологічний словник / уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2007. 274 с.
25. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. 800 с.
26. Словник української мови / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні / ред. І. К. Білодід; в 11 т. Т. 7. Київ : Наук. думка, 1976. 723 с.
27. Стефурак С. М., Когутяк Н. М. Аналіз психологічних механізмів формування професійного покликання. *Молодий вчений*. 2018. № 9(2). С. 320–325. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9(2)_13) (дата звернення: 15.06.2022).
28. Тищенко С. П. Психологія покликання. *Технології розвитку інтелекту*. 2015. Т. 1, № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2015_1_8_3 (дата звернення: 15.06.2021).
29. Чиксентмихайи, М. Поток: психология оптимального переживания. Москва : Смысл; Альпина Нон-Фикшн, 2011. 461 с.